

UDK 808.62-313

Izvorni znanstveni rad

Primljen: studeni 1997.

Prihvaćen za tisak: 30. lipnja 1998.

Živko Bjelanović

JEDAN TIP PREZIMENA S PROTEZOM

U članku je riječ o prezimenima tipa *Šperac* kojima se iza protetičkog *š* nalazi osobno ime ovakve ili onakve tvorbene strukture. Osim slutnja hrvatskih leksikografa da se radi o prezimenima nadimačkog podrijetla nije u našoj onomastičkoj literaturi kazano gotovo ništa o njihovim izraznim i značenjskim vrijednostima. Tekst je u znaku pokušaja da se u konverzijama *osobno ime* → *osobni nadimak* te *osobni nadimak* → *prezime* otkriju zakonitosti u oblikovanju ove vrste hrvatskih antroponomastika.

1. *Ponešto za uvod*¹

Povelikom broju prezimena jednog izraznog, tvorbenog i značenjskog tipa nije jasnije objašnjen oblik samo zato što im se ispred

---

¹ Na jednom skupu o leksikologiji i leksikografiji spomenu dr. Valentin Putanec u užem krugu nas sudionika da već dugo razmišlja o tome na koji bi način trebalo objasniti jedno (reče i koje) neobično prezime. Prisjećajući se te zgrade iz koje mi se zbog poodmaklog vremena nije zadržala u pamćenju pojedinost o kojem je to rijetkom prezimenu riječ, pišem ove retke za zbornik posvećen tom uglednom onomastičaru, etimologu i leksikografu i to o prezimenima kojima bih, nakon dugog razmišljanja, mogao, kako mi se čini, drugačije i potpunije objasniti izrazne i značenjske vrijednosti nego što su ih rijetki pokušaji nekima od njih dosad uspjeli objasniti.

tvorbenu prozirnog odsječka nalazi proteza. Tako leksikograf uz prezimena *Špeletić, Špelić, Šperak, Šperić, Špero, Špertić, Špetić* itd. obično navodi "izvedeno od nadimka ili imena kojima u sabranoj građi za ovaj rječnik nema potvrde", "prezime koje je postalo jamačno od nadimka", "prezime koje je moglo postati od nadimka", a samo mu je uz *Šperčić* tvrdnja jednoznačna: "prezime postalo svakako od nadimka".² Spomenut ću dva razloga zbog kojih zasad navodim još samo jedno prezime iz ove skupine. Prvi je što znaku *Šperac* leksikograf pridružuje značenje "ime upravo nadimak Dalmatincima" i to ili onima "koji dolaze na razne radove u Bosnu i Hercegovinu" ili onima "koji su naseljeni u vinkovačkom, županjskom, đakovačkom ili našičkom kotaru" i drugi je što znam samo za jedan pokušaj, i to sasvim neuspješan, da se od svih prezimena s protezom prezimenu *Šperac* objasni i značenje i izraz u kojem se javlja u ulozi antroponomastičkog znaka.³

Interesantno je da ponajbolji hrvatski leksikografi nisu dokraja objasnili zakonitosti koje se javljaju u oblikovanju izraza i etimoloških značenja ovih prezimena. U njihovim je leksikografskim člancima izostalo tumačenje nadimaka od kojih su ova prezimena nastala prijelazom iz jedne vrste u drugu vrstu znakova za identifikaciju osoba. Ovaj je članak nastao iz potrebe da objasni ono što je u tumačenju prezimena tipa *Šperac* ostalo neobjašnjeno, tj. po čemu su ona podrijetlom nadimci i kojoj značenjskoj kategoriji nadimaka pripadaju kad već leksikografa jezični osjećaj navodi na pomisao da se radi o prezimenima nadimackog podrijetla.

2. Izrazna i značenjska struktura

Izraze ovih prezimena mogli bismo rastaviti na dva dijela, na protezu i na ono što se nalazi iza nje. U protetičkom je dijelu ovih postava tjesnačnik i to bezvučno palatalno *š*, a u drugom, organskom

---

² Pod leksikografom podrazumijevam obrađivača (ili obrađivače) leksikografskih članaka u *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika*.

³ Tako Smodlaka (1945: 42) ističe, doduše vrlo suzdržano, da bi *Šperac* "moglo biti sažeto od imena *Šperac* (pošto se nenaglašeno u izgubilo u izgovoru)" i da bi ono, prema tomu, bilo "deminutiv strane riječi *šper* kojoj je značenje: kalafat (onaj koji popravlja lade smoleći ih)".

dijelu jedna od mnogobrojnih tvorenic iz antroponomastičkog gnijezda osnovnice Petar.⁴ Uporište ovakvoj raščlambi jesu primjeri iz sadašnjeg antroponimikona kao *Šjándre, Šjòca, Šmàndela, Šmârko, Smáša, Šmíla, Šmíle, Šmìlica, Šmírko, Šnédo, Šnjègota, Šòbrić, Štóme* itd. koje moji informatori⁵ bez ikakvih nedoumica smatraju nadimcima, povezuju im oblik s oblikom imena muške ili ženske osobe koja je znakom označena i objašnjavaju razlog zbog kojega su ovi nadimci oblikovani onako kako su oblikovani. Budući da se radi o još uvijek živim osobama ili osobama na koje je još uvijek živ spomen, ne treba sumnjati u tumačenje da se u oblicima *protetičko š + ime* krije značenje kakvo je i u nadimaka *Mucalo, Šunde, Šunjara, Šunje, Tepavac, Trtolja, Umkalo, Unjkalo* itd. od kojih su mnoga, prijelazom iz jedne vrste u drugu vrstu antroponomastičkog znaka, postala znakom za prezimensku identifikaciju.⁶ Za razliku od ovih značenjski prozirnih antroponima kojima je motivacija poremećaj tipa mucanja, tepanja, trtljanja i unjkanja u ovih je značenjski neprozirnih motivacija govorni poremećaj osobe kojoj fonaciju prati šuštav prizvuk. Riječ je zasigurno o najčešćem govornom nedostatku poznatom u logopediji pod nazivom sigmatizam a u općem leksiku pod nazivima šuškanje, šušketanje, šušljevanje ili šušljanje.

Pitanje je samo možemo li davno nastala prezimena kojima se tajna prvotne motivacije izgubila u vremenu objašnjavati primjerima iz sadašnje jezične zbilje. Budući da se radi o jednom od mnogobrojnih modela po kojima nastaju nadimci i da su modeli postojani (neki od njih neizmijenjeni traju slijedom cijelog razvojnog ciklusa datog jezika), na pitanje treba odgovoriti potvrdno. To znači da onako kao što ima mnoštvo nadimaka (a otud i prezimena) motiviranih nekom govornom osobinom osobe koju označavaju i to u vezi s glagolima govoriti, mučati, šutjeti kao što su *Govorko, Govoruša, Mučalo, Šutilo, Šuto* itd. tako ima i mnoštvo nadimaka (a otud i prezimena) u kojih se

⁴ U tom gnijezdu ima blizu osamsto i pedeset tvorenic (Bjelanović 1995: 62).

⁵ Daci, studenti, poznanici, prijatelji ili oni koje sam, prikupljajući građu, susretao na terenu. Od njih ću posebno spomenuti dr. Šimu Pilića zbog primjera koje mi je priopćio iz bogate građe imena, prezimena i nadimaka iz njegova kraja (Brištani, Miljevci, Drniš) i vrlo uvjerljive interpretacije oblika i značenja nadimaka ovoga tipa.

⁶ "Nadimak može služiti kao prva, druga i treća determinacija. U slučaju prve vrijedi kao mononim, u slučaju druge kao prezime" (Putanec 1976:VII).

jedan drugi način govorenja ostvaruje protezom ispred kakvog tvorbenog oblika osobnog imena i to ne samo osnovnice *Petar* kao što su pored već spomenutih još *Špe(j)ar*, *Špe(j)ić*, *Špelac*, *Špelko*, *Špeljak*, *Špeljko*, *Šperanda*, *Šperka*, *Šperkov*⁷ nego i od drugih imena, pretežno od njihova dvosložnog hipokoristika, npr. od *Ćiro*, *Ile*, *Ilko*, *Ivo*, *Jere*, *Leko*, *Lujo*, *Manda*, *Mara*, *Pavao*, *Ranko*, *Vajo*, *Vele*, *Veljo* kao što su *Šćiran*, *Šćirković*, *Šilić*, *Šilković*, *Šivo*, *Šjere*, *Šleković*, *Šlujo*, *Šljujo*, *Šmandela*, *Šmare*, *Šmarić*, *Šmarov*, *Španić*, *Španje*, *Španjević*, *Španjić*, *Španjo*, *Šranko*, *Šva(j)ić*, *Švelja*, *Šveljo* itd.

U članku se bavim samo jednim tipom prezimena s protezom, tj. prezimenima kojima se protezom javlja tjesnačnik *š* ispred kakvog tvorbenog oblika osobnog imena. Zato samo usputno spominjem da ima prezimena kojima se u protetičkom dijelu znaka nalazi kakav drugi šuštav glas iz skupine koju zahvaća govorni poremećaj, *c*, *č* ili *ž*, npr. *Cmarko*, *Cvelić*, *Čleković*, *Člukac*, *Čveljo*, *Čvilić*, *Žmarić* itd. te da ima prezimena kojima se proteza javlja u nadimka koji nije oblikovan preinakom osobnog imena, npr. *Škaurin*, *Škeljo*, *Šklempe*, *Šribar*, *Žbogar*, *Žbura*, *Žburin* itd.

Prije nego što zbog ograničena prostora kažem tek pokoju riječ o nekim nedoumicama na koje nailazi ovakvo objašnjenje povelikog broja naših prezimena spomenut ću da zbog istoga razloga ne objašnjavam ni strukture u organskom dijelu prezimena s protezom. Da bi objašnjenje bilo što uvjerljivije, spomenut ću samo da se iza proteze (ove ili one) može naći ili osobno ime (tip *Šmarko*) ili dvosložni neizvedeni hipokoristik (tip *Špero*) ili izvedeni dvosložni hipokoristik (tip *Šperka*, *Šperanda*) te da se u nizu prijelaza jedne vrste u drugu antroponomastičku vrstu tek na kraju javlja prijelaz iz nadimka u prezime i to ili s karakterističnom prezimenskom sufiksacijom (tip *Šperk/ov*, *Šmarić* ili *Šćirk/ović*) ili bez formalnog obilježja, tj. pražnjenjem nadimačkog značenja i zamjenom značenja *nadimak* značenjem *prezime* (tip *Špero*).

Od nedoumica ću spomenuti tek dvije najznačajnije. Prva je u vezi s činjenicom da nije svako *š* s početka prezimenskih znakova protetičko *š* i da zbog toga nije moguće pouzdanije svakom prezimenu

---

⁷ Usp. prezimena *Pear* i *Pejar*, *Peić* i *Pejić*, *Pelko*, *Pelja*, *Peljkan*, *Peran*, *Perkan*, *Perko* itd. u: *Leksik prezimena SR Hrvatske*.

takvoga početka objasniti etimološko značenje bez obzira na to što ne treba sumnjati u istinu da se nadimci (otud i prezimena) oblikuju i po modelu o kojem je riječ. Tako bi se npr. prezimena *Škulje* i *Štrbo* mogli protumačiti kao oblici nastali od nadimaka motiviranih i izgledom osobe na koju se odnose i njenom govornom osobinom, ali i onako kako ih tumači naš zacijelo najbolji etimolog.⁸

Druga je nedoumica u znaku pitanja u kojem se hrvatskom jezičnom idiomu javlja ovaj model oblikovanja antroponomastičkih znakova. Tako npr. ima vrlo mnogo nadimaka motiviranih mucanjem, tepanjem ili unjkanjem i oblikovanih splitskom čakavštinom,⁹ a ako je točno tumačenje da *Tartalja*, jedno od najstarijih splitskih prezimena, stoji u vezi s talijanskim glagolom *tartagliare* značenja "nerazgovijetno govoriti, mucati",¹⁰ onda bi oblikovanje prezimena od nadimaka motiviranih kakvim govornim nedostatkom imalo kao model oblikovanja jednog sloja u splitskom antroponimikonu neprekinutu tradiciju dugu sedam stoljeća, dakle staru gotovo onoliko koliko je stara splitska tradicija u identifikaciji osoba i prezimenskim znakom. U splitskoj su antroponimiji prema popisu pučanstva iz 1948. bila četiri prezimena s protetičkim *š* ispred nekog osobnog imena osnovnice *Petar* (tj. *Šperac*, *Šperanda*, *Šperkov* i *Špero*) a od njih samo *Šperac*, kako dokazuje arhivska građa, ima kontinuitet nešto duži od jednog stoljeća. Ako ova usporedba ne vrijedi ni kao slutnja da su se s novim stanovništvom i jezičnim osobinama koje su donijeli sa sobom pojavili i antroponomastici kakvih dotad nije bilo u splitskom čakavskom idiomu, neka na ovom mjestu usporedba posluži samo kao jedan od podataka o strukturi antroponimikona grada duge tradicije u oblikovanju znakova za drugu determinaciju.

⁸ Skok (1971-1974: s.v. kujon) dovodi nadimak *Škulje* u vezu s participom "uškopljen" i tumači (s.v. škriba) prezime *Štrbac* kao izvedenicu od pridjeva *štrb* značenja "kroj", usp. u *Rječniku hrvatskoga ili srpskoga jezika* natuknicu *štrbast* u istom značenju i tamo primjer M. Pavlinovića: "Ta je kamenica štrbasta sprida".

⁹ Vidović (1978: 5-30) uz ostale navodi i ove nadimke: *Banebane*, *Biba*, *Lulaj*, *Muštoda*, *Njunkalo*, *Pepelica*, *Pipe*, *Pudec*, *Tarataj*, *Tuturutu*.

¹⁰ Kako ga objašnjava Smolaka (1945: 43).

3. *Zaključak*

Lako je prezimenima odrediti podrijetlo kad im se u izrazima kao što su *Mucalo*, *Šutilo* ili *Tepavac* naziru značenja koja su imala prije patronimizacije. Iako su u istom značenjskom polju s prezimenima ovoga tipa i prezimena kao *Šperac*, *Šperanda*, *Šperkov*, *Šranko* ili *Švelić*, njihovo nadimačko podrijetlo nije dosad otkriveno zbog posebnog načina na koji im je značenje, motivirano govornom osobinom onih koji su njima bili označeni, oblikovano u jezični znak. Samo na osnovi primjera nadimaka kao što su *Šjandre*, *Šmarko*, *Šmaša*, *Šmirko*, *Štome* itd. iz suvremene jezične zbilje moguće im je objasniti poredak jezičnih signala u strukturi izraza jer su i modeli po kojima se oblikuju nadimci postojani onako kako su postojani modeli po kojima se oblikuju sve ostale vrste jezičnih znakova.

Njima je izraznu strukturu moguće rastaviti na protetičko *š* i ono što je iza proteze. U tom organskom dijelu znaka nalazi se neki tvorbeni oblik iz gnijezda odgovarajućeg imena, npr. imena *Petar* kao *Pero* (*Špero*), *Perac* (*Šperac*), *Peranda* (*Šperanda*), *Perka* (*Šperka*) itd. ili imena *Ćiril/o* kao *Ćiran* (*Šćiran*), *Ćirko* (*Šćirko*) itd. U izrazima ovih struktura krije se značenje "govorna osobitost onoga kojemu je ime iz nadimka oznaka identiteta". Pri prijelazu antroponomastika vrste osobnog imena u antroponomastik vrste prezimena gubi se izvorna značenjska vrijednost, a izvorni izraz ili ostaje neizmijenjen (tip *Šperac*, *Šperka*) ili se oblikuje karakterističnom prezimenskom sufiksacijom (tip *Šperčić*). Kako se šuštav prizvuk pri fonaciji kao govorna osobitost neke osobe iskazuje i nekim drugim šumnicima (tipa *Cmarko*, tipa *Čveljo* ili tipa *Žmarić*) i kako se u strukturi prezimena ovoga nadimačkog tipa mogu naći umjesto osobnog imena osobni nadimci (tip *Šklempe*), to naših prezimena kojima je izraz oblikovan po modelu *proteza + osobno ime* (ili *osobni nadimak*) ima podosta. Otud i potreba da se o njima progovori.

LITERATURA

- Bjelanović, Ž. 1995: Tvorbeni prsten kao model opisa antroponomastičkih tvorenica, *Filologija* 24-25, 61-68.
- Putanec, V. 1976: Esej o jezičnom znaku i onomastici te o antroponimiji u Hrvatskoj, V. Putanec i P. Šimunović, ur., *Leksik prezimena SR Hrvatske*, Institut za jezik, Zagreb, V-XIV.
- Skok, P. 1971-1974: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb.
- Smodlaka, J. 1945: *Nešto o splitskim prezimenima i o još nekima*, Split.
- Vidović, R. 1978: *Čakavske studije*, Čakavski sabor, Split.
- Leksik prezimena SR Hrvatske*, 1976: V. Putanec i P. Šimunović, ur., Institut za jezik, Zagreb.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, 1882-1976, JAZU, Zagreb.

A TYPE OF FAMILY NAME WITH PROTHESIS

Summary

The author interprets family names of the type: *Šperac* as structures which contain prothesis *š* in the first part of the family name, and in the second part, there is a name or some of its forms as e. g. *Perac* coming from the name *Petar*. Family names of this type come about by conversion. The change from nickname into family name results with a loss of its original meaning motivated by phonic hiss which is a speech defect of the person marked by the nickname. Therefore, family names with prothesis as far as their etymological meaning is concerned, belong to the same semantic field like family names of *Mucalo* type.

key words: anthroponymy, conversion, family name, nickname, personal name, prothesis

ključne riječi: antroponimija, konverzija, nadimak, osobno ime, prezime, proteza